

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

Academic Publishing House „Talent“

University of Agribusiness and Rural Development -
Bulgaria

<http://science.uard.bg>

INNOVATIONS – PREREQUISITE FOR PENSION SYSTEMS ADEQUACY

Ivanka Daneva

New Bulgarian University – Sofia, Bulgaria

Abstract: The paper examines the views of Bulgarian and foreign researchers on the essential characteristics of the pension system adequacy and its modern characteristics. Adequacy is highlighted by financial security and equivalence in pension insurance. A definition of adequate income in the form of a pension is proposed. The main exogenous factors characterizing the need for modern innovations in the pension system have been characterized. The main directions in which the changes in the pension insurance models are taking place are defined. It is argued that in every modern state the generosity of the social security system is predetermined by the relative effectiveness of the alternative to the pay-as-you-go system.

Keywords: social security, pension system, pension, adequacy, pay-as-you-go system, pension fund, defined contributions

ИНОВАЦИИТЕ – НЕОБХОДИМО УСЛОВИЕ ЗА АДЕКВАТНОСТ НА ПЕНСИОННИТЕ СИСТЕМИ

Иванка Данева

Нов български университет – София

Резюме: В статията се разглеждат становищата на наши и чуждестранни изследователи относно същностните характеристики на понятието *адекватност на пенсионната система* и се извеждат съвременните му характеристики. Адекватността е открита от финансовата сигурност и еквивалентност в пенсионното осигуряване. Предложена е дефиниция на понятието *адекватни доходи* под формата на пенсия.

Характеризирани са основните екзогенни фактори, предопределящи необходимостта от иновации в пенсионното осигуряване в съвременното. Дефинирани са основни направления, в които протичат промените в пенсионноосигурителните модели. Аргументира се поддържаната теза, че във всяка съвременна държава щедростта на системата на социално осигуряване се предопределя от относителната ефективност на алтернативните на разходопокривната система форми на осигуряване.

Ключови думи: социална сигурност, пенсионна система, пенсия, адекватност, разходопокривна система, пенсионен фонд, дефинирани вноски

ВЪВЕДЕНИЕ

Социалната кохезия и високото равнище на социална защита са фундаментални цели на Европейския съюз (ЕС) и са част от Лисабонската стратегия. Съвременните обществени цели на европейските системи за социална сигурност са постигането на адекватни, устойчиви и сигурни пенсионни системи. Всяко правителство е отговорно за системата за социална защита. Затова концепцията за адекватност, устойчивост и сигурност на пенсионните системи е основа за подготовката на своевременни теоретично обосновани и методологично издържани нормативни решения, служещи за база за конкретни практически решения при управлението на пенсионната система.

Концепцията за адекватността

Основните постановки от икономическата теория, включително от теорията на социалното осигуряване, са „опорните точки“, познаването на които дава постоянната вътрешна сигурност за своевременна и адекватна реакция в динамична среда. В икономическата литература в нашата страна проблемите за адекватност, устойчивост и сигурност на пенсионната система са принципна основа на научните изследвания, очертаващи проблемни области и възможни практически решения. Разглеждайки либерализацията, проф. Н. Павлов подчертава, че тя „като процес включва пазарни и непазарни инструменти за регулиране на въздействия с цел постигане на по-висока финансова стабилност и устойчивост на осигурителната система“ (Павлов, 2007, с. 21). При анализа на ерозията на осигурителния модел в нашата страна проф. Й. Христосков очертава редица конкретни проблеми, които в своето взаимнообвързано въздействие се отразяват върху устойчивостта, сигурността и адекватността на пенсионната система (Христосков, 2010, с. 268-309). При изследването на взаимовръзката между доходите на населението и на социалноосигурените проф. Г. Гочев и проф. Б. Манов сочат, че социалноосигурителните доходи „не могат успешно да се формират, изменят и развиват като част от доходите на населението и социалноикономическата система, ако не отчитат връзките и взаимното им влияние с другите явления, процеси и системи в обществото, икономиката и природата“ (Гочев, Манов, 2004, с. 90). Те подчертават, че оптимизирането на подсистемата от доходи на социалноосигурените е динамичен процес и се предопределя от развитието на другите подсистеми, на икономическата система в цялост и от конкретната взаимна обвързаност на социалноосигурителната система с тях. Посочените автори не третираат понятията „еквивалентност“, „адекватност“, „сигурност“ и „финансова устойчивост“, но изразената им позиция по същество се отнася пряко към тези понятия и доказва необходимостта от комплексен подход и постоянно оптимизиране на социалноосигурителната система.

Проблемите за адекватност, устойчивост и сигурност на пенсионната система се разглеждат също и от доц. Здравко Георгиев, но през призмата на финансовото изграждане на осигурителните системи и дефинирането на равнището на осигурителните плащания (Георгиев, Йорданов, 2004, с. 212-213 и с. 275-278). Авторът изследва доколко и в каква степен се балансират еквивалентността между

осигурителния принос и плащанията (финансова позиция) и достатъчността на осигурителните плащания (социална позиция).

Очертаните дотук два подхода на изследване, макар и да изглеждат коренно противоположни, е необходимо да се съчетават така, че да се създава възможността осигуряването да изпълнява своите функции. Пресечната точка тук е конкретното отражение на взаимообвързани фактори от демографски, икономически, социален и друг характер, при която се постига именно желаният баланс.

Редица чуждестранни автори като Barr, Diamond (Barr, Diamond, 2006), Draxler, Mortensen (Draxler, Mortensen, 2009), Palacios, O. Sluchynsky (Palacios, O. Sluchynsky, 2006) поддържат схващането, че понятието адекватност на пенсионната система се свързва със солидарността и справедливостта при защитата срещу осигурителните рискове, а следователно и със споделянето на риска между и вътре в поколенията, като по този начин се изравняват доходите след пенсиониране. Тази позиция обаче концентрира вниманието върху разходопокривния стълб на пенсионната система и не отразява тенденциите в ролята на капиталовите пенсионни програми, включително и настъпилите промени в пенсионните модели в страните от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) и в някои латиноамерикански страни.

Прилагането на комплексен подход при оптимизирането на пенсионната система, насочен към нейната сигурност, устойчивост и адекватност, от една страна, произтича от принципната теоретична постановка, че пенсионното осигуряване следва да отразява промените в демографската и икономическата среда и свързаните с това различни рискове, характерни за разходопокривната и капиталовопокривната части на пенсионната система. От друга страна, този подход се предопределя и от взаимната обусловеност и взаимна обвързаност на сигурността, стабилността и адекватността на пенсионната система.

Социалната сигурност в съвременните реалности е широко понятие, съдържащо увереността на индивида и обществото, че са защитени срещу социално-икономическите рискове. Тя предполага наличие на гарантирана социална защита и това я прави обществено благо. Проблематиката на сигурността на пенсионната система предполага анализ на социалните рискове и на въздействието им върху живота на хората и върху цялото общество, а също и на специфичната политика, която се провежда от държавата в тази социална сфера. Следователно критерий за оценка на сигурността на пенсионната система е наличието на висока степен на възможност на държавата да управлява и регулира различните рискове, пред които са изправени разходопокривната и капиталовопокривната пенсионни системи.

Сигурността на пенсионната система е предпоставка, а в същото време и резултат от *финансовата устойчивост (стабилност) на пенсионната система*. Поради различния характер на рисковете пред разходопокривната и капиталовопокривната системи обаче постигането на тази стабилност предполага оценка и управление на различни систематично и несистематично въздействащи фактори. Само при наличието на устойчива и сигурна пенсионна система може да се постигне желаното равнище на адекватност на пенсионните доходи. Укрепването на устойчивостта и сигурността на разходопокривната система, а следователно и постигането на определена нейна адекватност, се предопределят от степента, в която тя се финансира от вноски и данъци, от условията за достъп, условията на пазара на труда, при които се постига баланс между вноски и пенсионни права, между работещи и внасящи вноски, от една страна, и пенсионери, от друга. Солидарната пенсионна система следователно е „подвластна“ на демографския риск, политическия риск, състоянието на публичните финанси и трудовия пазар. Предвид обстоятелството, че устойчивостта на разходопокривната част на пенсионната система се свързва главно с относително ниски разходи на държавния

бюджет, може да се направи изводът, че постигането на адекватност на пенсиите от публичното задължително осигуряване и устойчивостта на тази част на пенсионната система са взаимно свързани цели на социалната политика. Те обаче следва да се анализират и предвид тенденциите в ролята на капиталовите форми на пенсионно осигуряване в дадена страна.

Финансовата устойчивост, сигурност и адекватност на капиталовопокривната част на пенсионната система се обуславят от:

- ❖ модела на финансова организация;
- ❖ състоянието на трудовия пазар;
- ❖ размера на осигурителни вноски на участниците;
- ❖ тенденциите в динамиката на финансовите пазари;
- ❖ регламентираните условия за достъп;
- ❖ регулирането на защитата на бенефициентите;
- ❖ корпоративния мениджмънт и други.

Понятието „адекватност на пенсионната система“ започва активно да се прилага в началото на последното десетилетие на миналия век, когато правителствата предприемат реформи, насочени не толкова към адекватност на пенсиите, а към постигане на устойчивост на пенсионната система чрез параметрични реформи на разходопокривната система и системни реформи, изразяващи се във въвеждането на финансирани капиталови пенсионни програми.

Международните институции формулират адекватността предимно като обобщение на практическия опит. Това е възможността всички хора без значение от равнището и формата на икономическата си активност да имат достъп до пенсии, достатъчни като абсолютно равнище за превенция срещу бедността от гледна точка на спецификата на дадена страна, както и да се осигуряват сигурни средства за изравняване на потреблението за преобладаващата част от населението след пенсиониране. Съвременната позиция на международните институции е за взаимно свързано анализиране и предприемане на мерки, насочени към сигурни, устойчиви и адекватни пенсионни системи. Устойчивостта на пенсионната система се свързва с политически промени, продиктувани от фискални съображения за намаляване на бъдещите публични разходи за пенсии. Световната банка посочва, че тези реформи не трябва да negliжират първостепенната цел на пенсионната система да се намали бедността и да се осигури пенсионен доход в рамките на фискалните ограничения (The World Bank Independent Evaluation Group, 2006) като едновременно с това пенсионните доходи следва да са адекватни и устойчиви (Holzmann, R. and R. Hinz, 2005).

Със споразумението между страните членки на ЕС от 2001 г. относно общите цели на пенсионната им политика се възприемат и общи индикатори за мониторинг. Впоследствие се изготвя Зелена книга за адекватни, устойчиви и сигурни европейски пенсионни системи (IOPS, 2006), резултатите от консултациите по която са отразени в Бялата книга за пенсионната реформа през 2012 г., съдържаща Програма за адекватни, сигурни и устойчиви пенсии. В Бялата книга Европейската комисия (ЕК) определя адекватността на пенсиите като част от общите цели на пенсионните политики, която се изразява в това, че в духа на солидарността и справедливостта между и вътре в поколенията е необходимо да се гарантират адекватни пенсионни доходи за всички и достъп до пенсии, позволяващи на хората след пенсиониране да поддържат в разумна степен стандарта си на живот (European Commission, 2012).

В основната конвенция на Международната организация на труда (МОТ) се акцентира върху схващането, че пенсионната система трябва да цели гарантираната защита на лицата срещу осигурителни рискове, когато те достигнат определена възраст, като им дава пенсии, достатъчни за поддържането на приличен жизнен стандарт в

остатъка от техния живот (International Labour Office, 1952). Придържайки се към обобщението на практиката на Международното бюро по труда за равнищата на пенсионните плащания, доц. Здр. Георгиев разграничава три основни схващания за критерии за преценка, очертаващи изисквания към осигурителните плащания, които трябва да:

- ❖ осигуряват на неработоспособните лица равнището на живот отпреди пенсиониране и така да се покриват икономическите последици от риска старост;
- ❖ покриват определена част от средствата, с които е разполагало осигуреното лице преди пенсиониране.
- ❖ гарантират минималния обем от средства за съществуване (Георгиев, Йорданов. 2004, с. 275).

Посочените критерии имат важно значение при конструирането на портфолиото от индикатори за оценка на адекватността на пенсионния доход от гледна точка на пенсионерите. Но тези критерии имат и макроикономическа роля – какви да са взаимовръзките между елементите на мрежата от социална сигурност и да се отразяват фактори с въздействие на макроравнище за постигане на настоящите и бъдещи цели на провежданата осигурителна политика.

Практиката на отделните страни показва, че осигурителните плащания се преценяват като равнище при частично покриване на икономическите последици от риска „старост“ и на база на средствата, очертаващи линията на бедност. Обстоятелството, че разходите за живот се променят, обуславя необходимостта адекватността на равнището на пенсията да се свързва с промените в жизнения стандарт след пенсионирането. Що се отнася до разходопокривната система, постигането на адекватност означава национална солидарност, осигурително покритие на всички членове на обществото, споделянето на индивидуалния за всяко осигурено лице риск с останалите участници в осигурителната съвкупност.

Изложените по-горе становища за адекватността на пенсионната система дават основания да се твърди, че при дефинирането на това понятие трябва да се имат предвид следните основни съображения:

На първо място, в макроикономически аспект тя е свързана с ограничаване натиска върху публичните финанси, а също и с поддържането на определен жизнен стандарт след пенсиониране.

На второ място, адекватността предполага степен на солидарност между и вътре в поколенията и редуциране на бедността (чрез разходопокривната система се постига изравняване на потреблението и се гарантира определен минимален жизнен стандарт на пенсионерите в текущия период).

На трето място, съществуващите и развити капиталови професионални програми в страните с развита пазарна икономика, както и приватизацията в сферата на социалното осигуряване в страни, които тръгнаха по пътя на пазарната икономика през последните десетилетия, дават достатъчно основания при преценка степента на щедрост на пенсионната система да се взема под внимание и приносът на капиталовото осигуряване.

Посочените съображения предполагат динамичен подход при преценката на адекватността на пенсионната система с отчитане на състоянието и бъдещите промени на обуславящите я фактори.

От изложеното може да се обобщи, че адекватността на пенсионните системи е концентриран израз на тяхната щедрост и степента на постигане на поставените пред политиката в тази сфера социални цели. Нейното поддържане изисква:

❖ финансова устойчивост – финансиране на пенсиите, без това да води до негативни икономически въздействия спрямо други съществени публични разходи;

❖ адаптиране на пенсионните системи към обществените промени чрез иновация – предвид ангажиментите към жизнения стандарт на хората в работоспособна и над работоспособна възраст;

❖ социална политика, осигуряваща достъп до подходящи за поддържане на определен жизнен стандарт пенсионни програми.

Следователно адекватни доходи под формата на пенсия са тези, които:

На първо място, осигуряват приемлив жизнен стандарт, съответстват на определена разумна степен на потреблението (по количество и качество) преди пенсионирането при отчитане приноса на лицата в отделните части от пенсионната система. Наличието на адекватна пенсия дава възможност на хората да участват в обществения, културния и социален живот на страната и след пенсионирането.

И второ, не по-малко важно е адекватните доходи под формата на пенсия да служат за изглаждане в определена степен на потреблението на хората в пенсионна възраст чрез солидарност и справедливост между и вътре в поколенията, да осигуряват защита срещу бедност или социално изключване.

Позициите на дадена страна във формирането на адекватна пенсионна система са резултат от всички изрично и ясно формулирани и подразбиращи се договори, съставляващи дизайна на пенсионната система. Оттук следва, че критериите за оценяването трябва да обхващат различните аспекти на адекватността и целите на пенсионната система. Аспектите на адекватността следователно включват освен настоящото и бъдещото равнище на пенсиите, постигането на целите на пазара на труда, сигурността на пенсиите, взаимодействието между солидарната и капиталовата част на пенсионната система и устойчивостта на адекватността, покритието. Някои автори добавят към посочените критерии сигурността на адекватността и адекватността на административните институции (Brimblecombe, 2013). Поради това международно възприетите еталони и стандарти са достатъчно многообразни, за да обхванат различните равнища и аспекти на измерване степента на адекватност на пенсионната система и респективно на доходите под формата на пенсия.

Измерението на адекватността на равнище отделно лице, на възрастова и на подоходна група също има своето значение и зависи не само от осъществяваната на макроравнище политика, а и от избора на осигуреното лице на размера и плътността на вноските, избор на рисков профил при инвестиране на пенсионните активи, на осигурителния период, на момента на пенсиониране, на структурата на фазата на изплащане и на други източници за финансиране на пенсионната възраст, освен доходите под формата на пенсия.

Понятията „еквивалентност“ и „адекватност“ в пенсионното осигуряване макар и свързани, не са идентични. Еквивалентността в разходопокривното пенсионно осигуряване означава динамично равновесие на приходо-разходната част с отчитане на рисковете в осигурителната съвкупност, докато в допълнителните форми на пенсионно осигуряване еквивалентността е на равнище осигурено лице и кореспондира пряко или относително пряко с осигурителния принос под формата на осигурителни вноски. Адекватността на пенсионната система е свързана с еквивалентността, но е по-широко понятие, доколкото еквивалентността отразява главно аспектите на финансиране на осигуряването.

ОБЕКТИВНА ОБУСЛОВЕНОСТ НА ИНОВАЦИИТЕ НА ПЕНСИОННИТЕ МЕХАНИЗМИ

Глобализацията, застаряването на населението, динамиката на финансовите пазари и някои неблагоприятни промени на трудовия пазар, обединени под названието *екзогенни фактори*, изискват постоянно преразглеждане на механизмите за социална сигурност, в т.ч. и на социалното осигуряване. Екзогенните фактори въздействат върху устойчивостта и адекватността на пенсионната система като цяло и върху съставляващите я форми на осигуряване. Те са със систематичен характер и характеризират несигурността на пазарната среда, произтичаща от различни обективни фактори, а постоянното преразглеждане на механизмите за сигурност на пенсиите е важна предпоставка за поддържането на тяхната адекватност. Възникващите проблеми се решават във всяка област на социалната политика в тясна взаимовръзка с останалите сфери от мрежата за социална сигурност. От съвременната и адекватна реакция при изменение на екзогенните фактори зависи доколко системата за социална сигурност е и ще бъде в състояние в дългосрочен план да отговори на обществените цели.

Ключов фактор, въздействащ върху адекватността и устойчивостта на пенсионните системи, е застаряването на населението в резултат на нарастване на средната продължителност на живота и на прехода към пенсиониране на поколението от следвоенния бум на раждаемостта. Той предопределя устойчивостта на пенсионната система, защото намалява потенциала за икономически растеж и упражнява натиск върху публичните финанси. Едва ли може да се предположи, че влизащите на трудовия пазар ще имат такава производителност на труда, която не само ще компенсира намаляването на заетите спрямо незаетите лица и особено спрямо тези, които се пенсионираат, но и ще доведе до растеж на брутния вътрешен продукт (БВП).

Проекциите на коефициента на възрастова/демографска зависимост, изразяващ съотношението между броя на хората на и над 65 години и броя на хората в работоспособна възраст – между 15 и 64 години, показва неблагоприятно изменение, особено в страните от ЦИЕ (OECD, 2015).

Прецизността на анализите предполага дефинирането и на т. нар. коефициент на икономическа зависимост, представляващ пропорцията между икономически активните на пазара на труда, т.е. на действително работещите измежду хората в работоспособна възраст, от една страна, и получаващите обезщетения при безработица и пенсии, от друга. Ако пропорцията между получаващите обезщетения и пенсии и на действително работещите се влошава, това е ясен сигнал за потребността от разглеждане на мерки за поддържането на съответните части на осигурителната система.

Застаряването на населението поставя специфични предизвикателства и към самите пенсионни системи. То намира своята проекция в т. нар. риск от надживяване, който се изразява най-общо в това, че пенсионерът ще живее повече от времеви период, заложен в биометричната таблица за смъртност, който на свой ред е основа за изчисление на неговата пенсия, т.е. средствата за изплащане на пенсията са разчетени за период, който пенсионерът надживява. Рискът от надживяване се свързва с несигурността в бъдещата продължителност на живота на пенсионера. Това е риск, който се споделя между поколенията при разходопокривния принцип на финансиране. Когато става дума за капиталовопокривни пенсионни схеми обаче, този риск се споделя в определени граници посредством пазара на пенсионни продукти и следва да се различава от принципа на солидарност. В актюерството покриването на демографския риск означава прилагане на някаква форма за гарантиране на пожизнена пенсия. Оттук и потребността от прилагане на подхода за промяна на възрастта за пенсиониране съобразно увеличената продължителност на живота. В противен случай средно за

индивидите съотношението между трудовия живот и годините след пенсиониране ще се влошава.

Неблагоприятните промени на демографската структура са макроикономически фактор, който се отразява върху финансовите пазари и структурата на потреблението. Настъпват изменения и в структурата на икономиката, намалява общият размер на спестяванията, нарастват публичните разходи, влошава се балансът на разходопокривната част от пенсионната система и др.

Участието на хората на трудовия пазар е съществено за перспективите на пенсионните системи. Колкото по-дълго са те на пазара на труда и са с по-добро възнаграждение, толкова е по-голям осигурителният им принос. Тук от значение е въздействието на регламентираното минимално равнище на работната заплата върху пазара на труда и върху отделните му сегменти. Минималната работна заплата и пенсионните системи защитават срещу бедност съответно когато човек работи и когато е в пенсионна възраст. В пенсионното осигуряване за защита от бедност се прилагат различни механизми, но е доказано, че нискодоходните работещи са с по-висок коефициент на заместване от тези със средни доходи и значително по-висок в сравнение с високодоходните работещи. Така е в България, Словения, Обединеното кралство, Ирландия и САЩ, но в други страни не е така (Chlon-Dominczak, 2013, p. 331). Това, разбира се, винаги е свързано с механизмите, които се прилагат за формиране на пенсията и за нейното последващо индексване.

Сравненията между демографските тенденции, от една страна, и промените на пазара на труда и на пенсионните системи, от друга, могат да очертаят редица неблагоприятни тенденции, чието предотвратяване изисква предприемане на конкретни мерки.

Вътрешноприсъщата на финансовите пазари ценова волатилност, предопределяща колебанията на равнището на очакваната дългосрочна възвръщаемост, е фактор, който силно влияе върху капиталовите пенсионни системи. За финансовите кризи, присъщи на икономическия бизнес цикъл, са характерни различни по продължителност периоди на пазарна волатилност, в рамките на които не се оправдават очакванията за възвръщаемост и рискова премия. При програмите с дефинирани вноски (ДВ) постигнатата възвръщаемост предопределя при други равни условия размера на натрупаните средства по индивидуалната сметка на осигуреното лице, служеща за база при изчисляване на абсолютния размер на пенсионното плащане. Равнището на възвръщаемост има ясно изразено въздействие както върху брутния, така и върху нетния коефициент на заместване от пенсионните планове с ДВ и следователно върху общия коефициент на заместване, формиран на база на всички източници на доходи под формата на пенсия. В случая емпиричните данни могат да покажат само степента на това влияние. Например в Чили при размер на осигурителната вноска от 10%, която е изцяло за сметка на осигуреното лице, изчисленията показват, че при 2.5%, 4.3% и при 6% годишна реална възвръщаемост, задължителните пенсионни планове на база ДВ имат брутен коефициент на заместване съответно 29.1%, 45.7% и 73.4%, а нетният коефициент на заместване е съответно 36.4%, 55.6% и 82.1%. Аналогични са резултатите и при доброволните планове с дефинирани вноски (OECD, 2015).

Финансовата криза от 2008 г. засили вниманието върху проблема за смекчаване въздействието на инвестиционния риск в капиталовите пенсионни фондове. Падането на цените на пенсионните активи може да се компенсира в определена степен с по-високи вноски от спонсорите, работодателите или участниците в плановете, но това не е кардинално решение на проблема за сигурността на пенсионния доход, а оттук и за ролята на държавата и на отделните участници на осигурителния пазар за защита на

пенсионните спестявания срещу систематичните рискове, особено хората, които са близо до пенсиониране и за които от съществено значение е равнището на постигната реална възвръщаемост през последните години.

Сравнителните предимства на финансирането на капиталовопокривен принцип на база дефинирани вноски с течение на времето нарастват, тъй като финансовите пазари се развиват възходящо в дългосрочна перспектива, въпреки периодичните финансови кризи. Инвестиционният риск в краткосрочни периоди е по-ясно изразен в сравнение с демографския. Това е особено важно за капиталовите схеми на база ДВ, в които инвестиционният риск се поема изцяло или в значителна степен от участниците в тях.

Въздействието на постигнатата възвръщаемост на финансовите пазари върху размера на пенсионните плащания от капиталовите пенсионни фондове е един от аспектите на *обективно съществуващата взаимовръзка и следователно взаимодействие между пенсионноосигурителния и финансовия пазар*. От една страна, съвкупният риск от дълголетие влияе съществено върху структурата на финансовите пазари и следователно върху цялата икономика. Съобразяването на инвестиционните портфейли от пенсионни активи с възрастовата структура на участниците и очакваната продължителност на техния живот може да увеличи търсенето на облигации с фиксирана доходност с оглед постигане на дългосрочни стабилни доходи в пенсионна възраст. Това означава снижаване на нормата на възвръщаемост на портфейла, но и ограничаване на неговия пазарен риск. Необходимо е и наличие на инструменти, инвестициите в които хеджират значителна част от рисковете, свързани с равнището на обещаните пенсии. От друга страна, нарастващата продължителност на живота предполага по-високи размери на пенсионни активи за устойчиво поддържане на определен коефициент на заместване и респективно на стандарт на живот след пенсиониране, което трудно се постига с портфейл от активи в облигационни инструменти и предполага инвестиране в инструменти, свързани с увеличената продължителност на живота и с размера на инфлацията.

Това означава, че в бъдеще адекватността на пенсиите ще се обуславя в значителна степен от възвръщаемостта на финансовите пазари. Несигурността на пенсионните спестявания, особено в пенсионни схеми на база ДВ, по време на последната финансова и икономическа криза поставя за решаване на преден план и проблемите за ограничаване на пазарния риск върху пенсионния доход посредством взаимосвързани подходи, един от които е въвеждането на гаранции. Тук пенсионният доход се разглежда в тесен смисъл като доход, свързан със системата на пенсионно осигуряване. Източниците на доход след пенсиониране имат по-широк обхват.

Преценката на необходимостта от определено съчетаване на елементите на многостълбовия пенсионен модел следва да е съобразена и с фактор, който може да се дефинира като бихевиористичен, т.е. *традиционното схващане на по-голямата част от гражданите за ролята на държавата в социалното осигуряване*. Това схващане може да бъде „за“ или „срещу“ задължението на държавата и респективно „за“ или „против“ личната отговорност (и съответно „против“ или „за“ колективната отговорност). Обществените нагласи, отнасящи се до отговорността на правителството за задоволяване потребностите на бедните възрастни, се отразяват върху структурата на социалната сигурност като цяло и по-специално върху задълженията на публичната пенсионна система към тези хора и взаимодействието с другите форми на социална защита за тази част от населението.

Развитието на пенсионноосигурителните системи отразява действието на различни фактори и тяхното съчетаване.

ОСНОВНИ ИНОВАТИВНИ ПРОМЕНИ В ПЕНСИОННОТО ОСИГУРЯВАНЕ

Системният подход към постигането на по-високи доходи на хората в пенсионна възраст предполага да се взема под внимание предоставянето на услуги от публичното здравно осигуряване, законовата рамка на социалното подпомагане, благотворителността, данъчното облагане на физическите лица (включително доходите на пенсионерите) и т.н. Независимо от различията между системите за социална сигурност на отделните страни, основните направления, в които се препоръчва оптимизиране на пенсионния модел и се предприемат промени, са свързани с: програми за редуциране на бедността и безработицата, изменения в публичната разходопокривна система, капиталовопокривната система и индивидуалните пенсионни спестявания. Настъпилите през последните десетилетия изменения в системите на пенсионно осигуряване са съществени както по отношение на модела, така и на взаимната обвързаност на пенсионното осигуряване с останалите сфери на мрежата за социална защита. Очевидно е, че дизайнът на пенсионните системи оказва силно въздействие върху адекватността на пенсиите.

Работещите в науката и практиката са единодушни, че въпросът е не дали разходопокривният или капиталовопокривният метод на финансиране е най-добрият, а как може силните и слаби страни на различните типове пенсионни планове най-добре да се съчетаят в рамките на системата на пенсионно осигуряване. Това е конкретно проявление на процеса на либерализацията на социалноосигурителната система, който има значителен потенциал за осигуряване на адекватни и устойчиви пенсии. Въвеждането на многопластов модел за социална защита обаче предопределя вторичния характер на осигурителния пазар (Павлов, 2007).

Подходът на пенсионно осигуряване, който съдържа разходопокривна и капиталовопокривна част, създава условия за по-добра диверсификация на риска в сравнение с подхода, основаващ се единствено на пенсиите от капиталовопокривната система, тъй като разходопокривната система не е подложена на рисковете на капиталовите пенсионни планове. Финансирането на разходопокривната система е базирано на пазара на работна сила, докато капиталовото финансиране в задължителната си част е свързано с трудовия пазар, но независимо дали е доброволно и задължително, капиталовото финансиране е в значителна степен зависимо от флукуациите и динамиката на цените на финансовите инструменти, в които са вложени пенсионните активи. Двата източника на финансиране са обект на различни рискове, предполагащи, че оптималният подход може да бъде комплексна система, която включва и двата вида финансиране. На пенсионното осигуряване в разходопокривната система са присъщи рискове, които не са или са слабо корелирани с тези на капиталовите схеми, което означава постигане на диверсификация на портфолиото от доходи от пенсии при ограничаване на риска. Поради това във всяка съвременна държава щедростта на системата на социално осигуряване се предопределя от относителната ефективност на алтернативните на разходопокривната система форми на осигуряване.

Основна насока в промените на пенсионните системи с оглед повишаване на адекватността и устойчивостта им е процесът на преминаване към многостълбови (многоколонни) системи, в които разходопокривната пенсионна система се допълва с пенсионни фондове на капиталовопокривен принцип. Този процес е обективно обусловен и с развитието си показва засилването на относителната значимост на пенсиите от капиталовопокривните пенсионни схеми както за пенсионното осигуряване на населението, така и за икономиката на страните.

В съвременните пенсионни системи структурата на пенсионната система се описва със стълбове, които се разграничават по различни признаци. Един от

признаците за разграничаване е кой е доставчикът на пенсионния продукт – правителството, работодателите или администраторите на пенсионните фондове, които не са свързани с работодателя. Според поставената цел на всеки структурен елемент на пенсионния модел Световната банка през 1994 г. разграничава следните пенсионни стълбове: защита от изпадане в бедност, заместване на трудовия доход и допълване на пенсионния доход. *С оглед на комплексния подход и защита срещу изпадане в бедност в страните с развита пазарна икономика пенсионните системи включват четири стълба:*

❖ Първи стълб – гарантиране от държавата на защитата срещу изпадане в бедност и предоставяне на средства, които не са обвързани с трудовите доходи и с доходите за нискодоходните възрастни (равни плащания, финансирани обикновено от държавните приходи).

❖ Втори стълб – администрира се от държавната социалноосигурителна система, задължителен разходопокривен с дефинирани пенсии или условни дефинирани вноски.

❖ Третият стълб – капиталовопокривен, може да е задължителен, квази-задължителен или доброволен.

❖ Четвърти стълб – доброволен и допълнителен, включва частни спестявания, доброволни професионални пенсионни схеми, доброволни индивидуални пенсионни сметки, трансфер на средства от членовете на семейството и благотворителност.

Съчетанието между стълбовете и степента и формите на държавното им регулиране и надзор във всяка страна се предопределят от редица екзогенни за пенсионната система фактори, въздействащи върху устойчивостта на пенсионната система.

Доминиращите виждания за начина, по който трябва да се реши комплексната задача за повишаване адекватността на пенсиите, са свързани с разширяване източниците на доход от пенсионни плащания. Продължават дебатите за ролята на професионалните пенсии и на индивидуалните пенсионни планове, на предимствата и слабите страни на планове на база дефинирани пенсии (ДП) и на тези на база ДВ, на потребността от развиване на допълнителното задължително и/или доброволното пенсионно осигуряване, търси се отговор на въпроса с кои доходи (средните доходи или с приноса в осигурителната система) следва да се обвърже изчисляването на размера на пенсията и т.н.

Дискусиите обикновено обхващат и разходопокривната част на пенсионната система, измененията в която не само трябва да отразяват редица макроикономически фактори, но и са свързани с конкретиката на методологическите подходи, приложими за постигане на по-високо абсолютно равнище на пенсия. Тези подходи може да включват:

❖ промяна в условията за придобиване право на пенсия от разходопокривната система – например повишаване на пенсионната възраст и изискване за по-дълъг осигурителен стаж и др.;

❖ при изчисляването на пенсията от разходопокривната система да се изключат годините, в които работещият е получавал по-ниско възнаграждение;

❖ изключване от задълженията за плащане на данъци на работниците с ниско заплащане;

❖ в случай че в дадена страна пенсиите са облагаеми, освобождаване на ниските пенсии от облагане с данъци;

❖ осигуряване на относително по-високи пенсии в сравнение със заплатите за нискодоходните работещи и др.

В държави, в които публичната разходопокривна система осигурява високи пенсии и плащания, покритието на частната и по-точно казано на финансираната част на пенсионната система може да има ограничено покритие и от нея да не се изисква висок коефициент на заместване. В тези държави обаче могат да се очакват сериозни предизвикателства пред разходопокривната система в бъдеще, защото със застаряването на населението ще се наложи намаляване на коефициента на заместване. И обратно, в случаите, когато публичната разходопокривна система осигурява ниски пенсии, тогава от капиталовите форми на пенсионно осигуряване се очаква да покриват значителна част или цялото население и да се гарантира относително висок коефициент на заместване на дохода. Относителната редукция на растежа на работната сила спрямо този на пенсионерите и на процента на увеличаване на трудовите възнаграждения намаляват стремежа към финансиране на разходопокривен принцип.

В заключение следва да се подчертае, че адекватността на пенсионните системи е концентриран израз на тяхната щедрост и може да се разглежда на различни равнища. Нейното поддържане изисква финансова устойчивост, адаптиране на пенсионните системи към обществените промени чрез иновация и социална политика, осигуряваща достъп до подходящи за поддържане на определен жизнен стандарт пенсионни програми.

На тази основа адекватни доходи под формата на пенсия са тези, които осигуряват приемлив жизнен стандарт; изглаждат в определена степен потреблението на хората в пенсионна възраст и осигуряват защита срещу бедност или социално изключване.

Иновациите на пенсионните механизми са обективно обусловени от глобализацията, застаряването на населението, динамиката на финансовите пазари, някои неблагоприятни промени на трудовия пазар и други фактори, въздействащи върху устойчивостта и адекватността на пенсионната система като цяло и върху съставляващите я форми на осигуряване. За отговори на дългосрочните обществени цели системата за социална сигурност следва своевременно да се изменя съобразно тези екзогенни фактори. Основни насоки в промените на пенсионните системи с оглед повишаване на тяхната адекватност и устойчивост са процесът на преминаване към многостълбови (многоколонни) системи, параметричните реформи в разходопокривното осигуряване и решаване на възникващите в пенсионното осигуряване проблеми като се взема под внимание тясната му взаимовръзка с останалите сфери от мрежата за социална сигурност.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Георгиев, Здр., П. Йорданов. Теория на социалното осигуряване. Свищов, 2004.
2. Гочев, Г., Б. Манов. Социално осигуряване. С., 2004.
3. Зелена книга за адекватни, устойчиви и сигурни европейски пенсионни системи SEC (2010) 830, т.3.4.2.; IOPS principal of Private Pension Supervision. August 2006, 1, www.iopsworld.org
4. Павлов, Н. Либерализация на социалното осигуряване. В. Търново: Абагар, 2007.
5. Павлов, Н. Стратегически ориентации за финансова устойчивост на пенсионната система, Годишник на ВУЗФ, С., 2011.
6. Смекчаване на икономическото въздействие на застаряването на населението. Възможни варианти за България. Документ на Световната банка, август, 2013 г.

7. Христосков, Й. Реформите в социалното осигуряване (предизвикателства и решения) С., 2010.
8. Barr, N. and P. Diamond, The economics of pensions, *Oxford Review of Economic Policy*, 2006 22(1).
9. Blommenstein, H., P. Jansen, N. Kortleve and J. Yermo. Evaluating Risk Sharing in Private Pension Plans. OECD, 2009, p.2, http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-working-papers-on-insurance-and-private-pensions_19936397.
10. Brimblecombe, S. User Manual for Retirement Adequacy Model, International Social Security Association, Geneva, 2013.
11. Caucutt, E., T. Cooley and N. Guner, The farm, the city and the emergence of social security, NBER Working Paper No.12854. Cambridge MA: National Bureau of Economic Research, 2007.
12. Chlon-Dominczak, A., Labour market and pension coverage, in ed. Individual saving: better saving plus economic development, FIAP, 2013 http://www.fiap.cl/prontus_fiap/site/artic/20140113/asocfile/20140113182343/fiap_colombia_2013_eng_completo.pdf/.
13. Draxler, J. and J. Mortensen, Towards sustainable but still adequate pensions in the EU: Theory, trends and simulations, ENEPRI Research Report No.67. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2009.
14. European Commission, Working together, working better: A new framework for the open coordination of social protection and inclusion policies in the European Union, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2005) 706 final, Brussels: European Commission.
15. European Commission. An agenda for adequate, safe and sustainable pensions, White paper COM(2012) 55 final, Brussels: European Commission.
16. EBRI, Measuring retirement income adequacy: Calculating realistic income replacement rates, Issue Brief No.297. Washington: Employee Benefit Research Institute, 2006.
17. Holzmann, R. and R. Hinz, Old-age income support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform. Washington, D.C.: The World Bank, 2005.
18. International Labour Office, Social security (Minimum Standards), Convention No.102. Geneva: ILO, 1952.
19. Palacios, R. and O. Sluchynsky Social Pensions – Part I: Their role in the overall pension system, Pension Reform Primer Series Discussion Paper No.0601. Washington DC: World Bank, 2006.
20. Pensions at a Glance 2015: Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries. www.oecd.org.
21. World Bank Independent Evaluation Group, Pension reforms and the development of pension systems: An evaluation of World Bank assistance, Report to the World Bank's Board of Executive Directors. Washington D.D.: World Bank, 2006.

References

1. Georgiev, Zdr., P. Yordanov. Teoriya na sotsialnoto osiguryavane. Svishtov, 2004.
2. Gochev, G., B. Manov. Sotsialno osiguryavane. S., 2004.
3. Zelena kniga za adekvatni, ustoychivi i sigurni evropeyski pensionni sistemi SEC (2010) 830, t.3.4.2.; IOPS principal of Private Pension Supervision. August 2006, 1, www.iopsweb.org

4. Pavlov, N. Liberalizatsiya na sotsialnoto osiguryavane. V. Tarnovo: Abagar, 2007.
5. Pavlov, N. Strategicheski orientatsii za finansova ustoychivost na pensionnata sistema, Godishnik na VUZF, S., 2011.
6. Smekchavane na ikonomicheskoto vazdeystvie na zastaryavaneto na naselenieto. Vazmozhni varianti za Balgariya. Dokument na Svetovната банка, avgust, 2013 g.
7. Hristoskov, Y. Reformite v sotsialnoto osiguryavane (predizvikatelstva i resheniya) S., 2010.
8. Barr, N. and P. Diamond, The economics of pensions, Oxford Review of Economic Policy, 2006 22(1).
9. Blommenstein, H., P. Jansen, N. Kortleve and J. Yermo. Evaluating Risk Sharing in Private Pension Plans. OECD, 2009, p.2, http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-working-papers-on-insurance-and-private-pensions_19936397.
10. Brimblecombe, S. User Manual for Retirement Adequacy Model, International Social Security Association, Geneva, 2013.
11. Caucutt, E., T. Cooley and N. Guner, The farm, the city and the emergence of social security, NBER Working Paper No.12854. Cambridge MA: National Bureau of Economic Research, 2007.
12. Chlon-Dominczak, A., Labour market and pension coverage, in ed. Individual saving: better saving plus economic development, FIAP, 2013 http://www.fiap.cl/prontus_fiap/site/artic/20140113/asocfile/20140113182343/fiap_colombia_2013_eng_completo.pdf/.
13. Draxler, J. and J. Mortensen, Towards sustainable but still adequate pensions in the EU: Theory, trends and simulations, ENEPRI Research Report No.67. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2009.
14. European Commission, Working together, working better: A new framework for the open coordination of social protection and inclusion policies in the European Union, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2005) 706 final, Brussels: European Commission.
15. European Commission. An agenda for adequate, safe and sustainable pensions, White paper COM(2012) 55 final, Brussels: European Commission.
16. EBRI, Measuring retirement income adequacy: Calculating realistic income replacement rates, Issue Brief No.297. Washington: Employee Benefit Research Institute, 2006.
17. Holzmann, R. and R. Hinz, Old-age income support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform. Washington, D.C.: The World Bank, 2005.
18. International Labour Office, Social security (Minimum Standards), Convention No.102. Geneva: ILO, 1952.
19. Palacios, R. and O. Sluchynsky Social Pensions – Part I: Their role in the overall pension system, Pension Reform Primer Series Discussion Paper No.0601. Washington DC: World Bank, 2006.
20. Pensions at a Glance 2015: Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries. www.oecd.org.
21. World Bank Independent Evaluation Group, Pension reforms and the development of pension systems: An evaluation of World Bank assistance, Report to the World Bank's Board of Executive Directors. Washington D.D.: World Bank, 2006.